

АБСОЛЮТНА МОНАРХІЯ ЯК ОСОБЛИВА ФОРМА ДЕРЖАВНОГО ПРАВЛІННЯ

Проаналізовано основні типологічні ознаки абсолютної монархії як форми правління, її співвідношення з іншими формами правління. З позицій загальнотеоретичного аналізу висвітлено особливості формування і функціонування державного апарату в абсолютних монархіях. Розглянуто особливості реалізації цієї форми державного правління в сучасних умовах, фактори, які впливають на її збереження і наступний розвиток.

Ключові слова: форма правління, абсолютна монархія, джерело державної влади, абсолютизм, монарх.

Розглядаючи державу як складний суспільний феномен, юридична наука віднайшла поняття, яке дає уявлення про основні характеристики тієї чи іншої держави, шляхи здійснення в ній державної влади. Таким поняттям є категорія «форми держави». Загальнотеоретична характеристика даної категорії не може бути повною без звернення до розкриття природи абсолютної монархії – явища суспільно-політичного життя, що через незначний рівень представленості в сучасному світі привертає невиправдано незначну увагу з боку вітчизняних учених.

Серед науковців немає одностайності щодо переліку країн, які є абсолютними монархіями. До їх числа всі відносять лише Оман і Саудівську Аравію [5, с. 569; 29, с. 89]. А. Мішин і Б. Страшун додають до них Катар [9, с. 343; 17, с. 68]; К. Арановський – Катар і Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ) [5, с. 178]; Ю. Коломієць доповнює цей перелік Кувейтом і Бахрейном [8, с. 19]; М. Чудаков на місце Бахрейна ставить Бруней [28, с. 222]; М. Баглай, Ю. Лейбо і Л. Ентін називають Саудівську Аравію, Оман, Катар і Бруней [10, с. 118]; В. Чиркін і М. Терещук – Бахрейн, Катар, Кувейт, ОАЕ, Саудівську Аравію, Оман і

Бруней [26, с. 144; 27, с. 141]; О. Автономов, В. Савицький і А. Черкасов – Катар, Саудівську Аравію, Оман, Бахрейн і Бруней [1, с. 153]; М. Сапронова – Саудівську Аравію, Оман, ОАЕ [21, с. 11].

Існування й соціально-економічне процвітання абсолютних монархій у країнах Аравійського півострова – це свідчення здатності цієї форми правління адаптуватися до нових суспільно-політичних реалій, своєчасно модифікуватися з урахуванням світових тенденцій розвитку державності. А. Мордовцев справедливо зазначає щодо цього: монархія «зовсім не застаріла і не така, що віджила своє, форма правління та її державознавчий і правовий потенціал не вичерпані» [18, с. 128]. Труднощі, з якими стикаються дослідники, вивчаючи сьгоднішні абсолютні монархії, значно мірою полягають у тому, що вони не вкладаються в рамки традиційних уявлень про таку форму правління, існувавших ще в державознавстві радянської доби. Держави Арабського Сходу, в яких продовжує панувати абсолютизм, перебувають на етапі суттєвих політичних реформ, які включають у себе й модернізацію форми правління [22, с. 39].

Метою статті є надання загальнотеоретичної характеристики такій формі державного правління як абсолютна монархія з точки зору сучасних тенденцій державно-правового розвитку.

Абсолютна монархія (від лат. *absolutus* – безумовний) – це форма державного правління, за якої вся повнота державної влади сконцентрована в руках глави держави (монарха), який у силу свого особливого статусу (первинність, спадковість владних повноважень, безстроковість і безвідповідальність) одноосібно володарює в державі. З точки зору загальної класифікації форм державного правління найважливіше значення мають юридичні ознаки абсолютної монархії, які можна назвати поряд з розглянутими її загальними рисами, а саме:

1. Монарх як джерело влади в державі. Суверенітет формально і фактично належить виключно йому, саме в його руках зосереджується вся повнота влади, що

дає підстави вважати його наддержавною інституцією з необмеженою владою, компетенція якої не підлягає регламентації. «Монархічний принцип, – писав М. Коркунов, – вимагає, щоб у державі нічого не відбувалося проти і навіть поза волею монарха» [11, с. 258]. Влада монарха верховна, суверенна, не знає обмежень і поширюється на всі сфери державної діяльності. «Для традиційного суспільства, – слушно відзначає російський учений А. Медушевський, – правове закріплення монархічного суверенітету відповідало фактичній ситуації абсолютистських держав» [16, с. 190]. Монарх уособлює вищу державну владу за власним правом, а не в порядку делегування від народу, який усунутий від процесу формування органів верховної державної влади, а значить і процесу її легітимації. Абсолютизм виключає наявність у суспільстві будь-якої іншої публічної влади, незалежної й непохідної від влади монарха. Відповідно, за ним визнається юридичне верховенство з усіх питань державного значення. Абсолютний монарх і є державою в цілому, уособленням і носієм усієї повноти державних функцій і повноважень. Правління в такій державі є результатом його одноосібних дій, бо навіть при розподілі повноважень між іншими державними органами остаточне рішення з будь-якого питання залишається за ним.

2. Відсутність поділу державної влади на законодавчу, виконавчу й судову гілки. Цим пояснюється встановлення єдиновладдя (необмеженості влади): державна влада характеризується інституціональною, функціональною, суб'єктною (персональною) єдністю своїх органів, керівництво яких сконцентроване в руках глави держави – монарха. Він є єдиним верховним законодавцем, оскільки тільки за його волевиявленням нормативні приписи можуть набувати силу закону [19, с. 258]. Монарх є верховним суддею, від його імені відправляється правосуддя, він володіє і правом помилування; монарх формує уряд, призначає й звільняє посадових осіб виконавчої влади, уряд несе перед ним відповідальність. Абсолютний монарх дотримується законів лише тією мірою, якою він сам бажає їм підкорятися. При абсолютизмі панує принцип

верховенства волі монарха і презумпція політико-правової досконалості всіх його рішень. Так, ст. 44 Конституції Саудівської Аравії 1992 р. закріплює: «Державна влада складається із судової, виконавчої й законодавчої влад... Зосередженням усіх цих влад є Король».

Єдиновладдя монарха можна розглядати в трьох аспектах. Інституціональний полягає у відсутності гілок влади як самостійних підсистем державного апарату, представницьких установ, що обмежували б владу монарха: або їх немає взагалі, або вони виконують тільки дорадчі функції при ньому чи відправляють правосуддя.

Функціональний аспект єдиновладдя передбачає відсутність будь-яких політико-правових рамок діяльності монарха. Його повноваження мають абсолютний, тобто всеохоплюючий характер. Повноваження всіх інших органів державної влади є похідними від компетенції монарха. Відповідно, у державно-правових актах статус абсолютного монарха визначається за допомогою максимально загальних, декларативних формулювань, тоді як статус всіх інших органів державної влади – по можливості чітко, точно й навіть казуїстично.

Суб'єктний (або персональний) аспект єдиновладдя виявляється в тому, що влада здійснюється однією особою, а про жоден інший суб'єкт політичного життя не йдеться.

3. Наявність розгалуженого бюрократичного апарату для здійснення державної політики, відповідального тільки перед монархом. При абсолютизмі держава досягає найвищого ступеня централізації, утворюються розгалужений бюрократичний апарат, регулярна армія й поліція. Підтвердження цьому, зокрема, є § 1043 в «Кутюми Бовезі» («Coutumes Beauvaisis») – записи звичаєвого права північно-східної частини Франції, зроблені в 1282 р. одним із найвідоміших французьких юристів Ф. Бомануаром. «Слід розуміти, що король є сувереном над усіма і на підставі свого права охороняє все своє королівство, в силу чого він може створити будь-які установи, які забажає, для загальної користі, і те, що він

установлює, повинно дотримуватись» [14, с. 195].

Видатний російський державознавець М. Лазаревський справедливо відзначав: «Під самодержавством розуміють таку форму правління, коли вся повнота державної влади належить одній людині. Проте монарх не в змозі сам здійснювати всі функції влади. І при необмеженій монархії невідворотною є множинність органів держави, але всі ці органи розглядаються як виконавці повноважень монарха: вони від нього отримують свої права, він їх призначає на посади, він у будь-який час може почати діяти замість даного органу: у цих органів нема прав проти монарха. Таким чином, абсолютна монархічна влада в дійсності зводилася до влади чиновництва (бюрократії). Воно, щоправда, було під контролем монарха, але, оскільки монарх ознайомлювався зі справами зі слів та доповідей тієї ж бюрократії, практично справа зводилася до всевладдя бюрократії, що правила іменем самодержавного монарха і правила, по суті, цілком безконтрольно» [15, с. 67].

4. Відсторонення народу від участі в управлінні загальнодержавними справами. Сам народ, який розглядається як об'єкт державно-владного впливу, зобов'язаний беззаперечно підкорюватися владі монарха, а відносини людини й держави опосередковуються через правовий стан підданства. Організаційних форм, за допомогою яких народ міг би безпосередньо приймати державно-владні рішення, не існує. Абсолютній монархії притаманна «повна безправність народу, відсутність будь-яких представницьких установ» [25, с. 110]. Народовладдя обмежується участю у виборах його представницьких органів, які до того ж не мають самостійного політичного значення. Хоча справедливо назвати й окремі винятки. Так, у Стародавньому Римі в період принципату і навіть в епоху доміанату зберігався сенат, у феодальній Франції часів Людовіка XIV до 1673 р. функціонував паризький парламент, а в абсолютистській Англії центральними органами влади та управління були король, таємна рада і парламент, суттєву роль відігравало місцеве самоврядування [24, с. 56]. У Саудівській Аравії в 1993 р.

замість Дорадчої ради при монархові створено Консультативну раду (Раду Шури), а в іншій сучасній абсолютній монархії – Омані – після реформи 1996 р. створено Раду Омана, яка складається з призначуваної султаном Державної ради й виборної Консультативної ради (Ради Шури) [21, с. 83]. Загальній історії держави і права відомі непоодинокі випадки, коли абсолютні монархи випереджали свою епоху й були, так би мовити, «локомотивами» суспільно-політичних реформ.

Підпорядковане правове положення особи в абсолютних монархіях посилюється ідеологічними інструментами – сакралізацією влади монарха або конституційним обов'язком шанувати його. Яскравим прикладом цього може служити ст. 6 Конституції Саудівської Аравії 1992 р.: «Громадяни мають бути відданими Королю згідно зі святим Кораном і традицією Пророка, перебувати в підпорядкуванні й покорі, в радості й скорботі, багатстві й бідності». Аналогічну норму містить і ст. 41 Білої Книги – Основного Закону Султанату Оман 1996 р.: «Султан – глава держави й Верховний головнокомандувач збройних сил. Його особа недоторканна і має поважатися, його велінням слід підкорюватись».

5. Загальною ознакою, як уже зазначалось, є те, що монарх не несе конкретної політичної і юридичної відповідальності за результати свого правління, а за помилки і зловживання в державному керівництві відповідають державні чиновники. Більше того, повна політична і юридична невідповідальність монарха при абсолютизмі доповнюється браком контролю за його верховною владою з боку суспільства. Ще на початку ХХ ст. О. Алексєєв писав, що «монарх у сучасній державі перестає бути Богом... Монарх – людина, яка законами країни покликана бути верховним державним органом. Він відрізняється від інших членів союзу не фізичними або духовними якостями, а лише властивостями юридичними, зумовленими тими повноваженнями, якими його наділяють основні закони країни. Безвідповідальність монарха в наші дні не може бути пояснена за допомогою метаюридичних понять, а має знайти своє обґрунтування лише в тому положенні, яке займає монарх серед інших органів» [3, с. 10]. Відомий російський

державознавець М. Коркунов, аналізуючи інститут невідповідальності монарха за Основними законами Російської імперії 1892 і 1906 років, цілком справедливо зазначав, що при абсолютизмі його безвідповідальність розуміється сама собою [12, с. 245]. Ореол самодержця поширювався й на посадовців, якщо вони діяли згідно з волею монарха [13, с. 143].

Водночас на окремих етапах розвитку і в конкретно-історичних умовах абсолютизму можуть бути властиві й інші риси, які не мають суттєвого значення, що є свідченням багатовекторності й багатофакторності політико-правового положення кожної країни. Тому окремі моделі історичних і сучасних абсолютних монархій належить досліджувати з урахуванням як загальних, так і специфічних ознак. Звичайно, у даному контексті найбільший інтерес викликають питання щодо сучасного стану абсолютних монархій і тенденцій їх розвитку [22, с. 26].

Абсолютні монархії сьогодні збереглися здебільшого на арабському Сході. Із цього випливає, що причинами живучості такої форми правління є соціально-економічна база й відсутність гострих соціальних суперечностей. Зосередженням різних видів монархій є насамперед Аравійський півострів, народи якого тільки в другій половині ХХ ст. стали складатися в нації й у силу цього сприйняли законодавче закріплення влади правлячих династій як цілком природне, історично виправдане явище. У зв'язку зі своєю патріархально-племінною свідомістю вони виходили з того, що висування певного сімейства в лідери здійснювалося за згодою одноплемінників, а традиціоналістське сприйняття диктувало їм лояльність стосовно такого лідера. Стійкість монархій у цих країнах достатньою мірою кореспондується із суспільно-політичною свідомістю, культурно-історичною матрицею населення, що відповідає певному рівню їх соціально-політичного розвитку [2, с. 152].

На відміну від класичних феодальних монархій, збереження лояльності до монархічної надбудови на сучасному Сході зумовлено виваженою політикою, що провадиться правлячими родинами, особливо в соціальній сфері. Сучасну

монархію від феодальної відрізняє те, що її зміст, як правило, визначається нормативними актами: конституціями або ж прирівняними до них конституційними законами, що на Сході називаються «нізами» (арабською – «порядок», «дисципліна» або ж «система»). Однак вони виступають певним прикриттям, так званою сучасною оболонкою монархії, тому що походять від монарха, який виступає джерелом усієї влади в державі.

Список літератури:

1. *Автономов А. С.* Конституционное (государственное) право зарубежных стран : учебник / под ред. А. С. Автономова / А. С. Автономов, В. А. Савицкий, А. И. Черкасов. – М. : Юриспруденция, 2001. – 400 с.
2. *Александров И. А.* Монархии персидского залива: этап модернизации / И. А. Александров. – М. : Дело и сервис, 2000. – 544 с.
3. *Алексеев, А. С.* Безответственность монарха и ответственность правительства / А. С. Алексеев. – М. : Тип. Т-ва И. Д. Сытина, 1907. – 70 с.
4. *Арановский К. В.* Государственное право зарубежных стран : учебник для вузов / К. В. Арановский. – М. : Узд. группа «ФОРУМ» ; «ИНФРА-М», 1998. – 462 с.
5. *Арбузкин А. М.* Конституционное право зарубежных стран / А. М. Арбузкин. – М. : Юристь, 2004. – 666 с.
6. *Гогаева, А. Л.* Способы формирования правительства (анализ зарубежного законодательства) / А. Л. Гогаева // Образование и право. – 2010. – № 6. – С. 170–181.
7. *Клочков В. В.* Английский абсолютизм в истории права: мифы и реальность / В. В. Клочков // Известия Южного федерального университета. Технические науки. – 2009. – Т. 92. – № 3. – С. 199–204.
8. *Коломієць Ю. М.* Правовой статус монарха в державах ближнього сходу, Магрибу та Японії / Ю. М. Коломієць. – Х. : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2001. – 112 с.
9. Конституционное (государственное) право зарубежных стран : в 4 т. – Т. 1–2 : Ч. общ. / отв. ред. Б. А. Страшун. – М. : БЕК, 1999. – 448 с.
10. Конституционное право зарубежных стран / под общ. ред. М. В. Баглая, Ю. И. Лейбо, Л. М. Энтина. – М. : Изд. гр. «НОРМА» – «ИНФРА-М», 1999. – 832 с.
11. *Коркунов Н. М.* Лекции по общей теории права / авт. предисл. И. Ю. Козлихин. – науч. изд. [препринт.] / Н. М. Коркунов. – М. : Юрид. центр Пресс, 2003. – 430 с.
12. *Коркунов Н. М.* Русское государственное право. – Т. 1 : Введение и общая часть / Н. М. Коркунов. – Спб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1908. – 623 с.
13. *Кравец И. А.* Конституционализм и российская государственность в начале XX века : учеб. пособие / И. А. Кравец. – М. : ИВЦ «Маркетинг» ; Новосибирск : Изд-во ЮКЭА, 2000. – 366 с.
14. Кутюмы Бовези : хрестоматия по всеобщей истории государства и права / сост. В. Н. Садилов. – М. : ООО «ТК Велби», 2002. – 495 с.
15. *Лазаревский Н. И.* Русское государственное право. – Т. 1 : Конст. право / Н. И. Лазаревский. – Петроград : Тип. ред. период. изд. Мин-ва финансов, 1917. – 272 с.
16. *Медушевский А. Н.* Сравнительное конституционное право и политические институты : курс лекций / А. Н. Медушевский. – М. : ГУ ВШЭ, 2008. – 511 с.

17. Мишин А. А. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. – М. : Белые альвы, 1998. – 316 с.
18. Мордовцев А. Ю. Раздел II. Возникновение государства как объективный исторический процесс // Любашиц В. Я., Мордовцев А. Ю. и др. Теория государства и права : учебник. – М. : ИКЦ «МарТ», Ростов н/Д : Изд. центр «МарТ», 2003. – 512 с.
19. Общая теория государства и права : учебник / под ред. В. В. Лазарева. – М. : Юрист, 2001. – 520 с.
20. Пиджаков А. Ю. Абсолютная монархия как форма правления. / А. Ю. Пиджаков. // [Мир юридической науки](#). – 2011. – № 9-10. – С. 19-22.
21. Сапронова, М. А. Арабский Восток: власть и конституции / М. А. Сапронова. – М. : МГИМО ; РОССПЭН, 2001. – 214 с.
22. Серьогіна С. Г. Абсолютна монархія: історико-теоретичний аспект / С. Г. Серьогіна // Проблеми законності. Вип. 74. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2005. – С. 18–27.
23. Сигачева Е. Л. Монархия как форма правления в современном мире / Е. Л. Сигачева. // Гуманитарная планета. – 2009. – № 4. – С. 3–19.
24. Страхов М. М. Історія держави і права зарубіжних країн : підручник / М. М. Страхов. – Х. : Право, 2001. – 416 с.
25. Теория государства и права. – Ч. 1 : Теория государства / под ред. А. Б. Венгерова. – М. : Юрист, 1996. – 528 с.
26. Терещук М. М. Різновиди монархічної форми правління: порівняльна характеристика / М. М. Терещук // Держава і право. Юридичні і політичні науки. Вип. 38 : 3б. наук. праць. – К. : Ін-т держави і права НАН України ім. В. М. Корецького, 2007 – С. 143–147.
27. Чиркин, В. Е. Конституционное право зарубежных стран: Учебник. / В. Е. Чиркин. – М. : Юрист, 1997. – 568 с.
28. Чудаков М. Ф. Конституционное (государственное) право зарубежных стран : учебник / М. Ф. Чудаков. – Минск : Новое знание, 2001. – 576 с.
29. Шаповал В. М. Конституційне право зарубіжних країн : підручник / В. М. Шаповал. – К. : АртЕк, Вища шк., 1997. – 264 с.

Процюк И. В. Абсолютная монархия как форма государственного правления.

В статье анализируются основные типологические признаки абсолютной монархии как формы правления, ее соотношение с другими формами правления. В статье с позиций общетеоретического анализа освещены особенности формирования и функционирования государственного аппарата в абсолютных монархиях. Рассмотрены особенности реализации этой формы государственного правления в современных условиях, факторы, влияющие на ее сохранение и последующее развитие.

Ключевые слова: форма правления, абсолютная монархия, источник государственной власти, абсолютизм, монарх.

Protsyuk I. V. Absolute monarchy as a form of government.

The article analyzes the main typological features of the absolute monarchy as a form of government, its relationship with other forms of government. In this article from the standpoint of general theoretical analysis highlights the structural features of construction, formation and functioning of the state apparatus of the absolute monarchy. The features of the implementation of this form of government in modern conditions, factors affecting its conservation and subsequent development.

Key words: form of government, the absolute monarchy, the source of state power, absolutism, the monarch.